

Marjanne Termorshuizen-Arts, Juridische semantiek. Een bijdrage tot de methodologie van de rechtsvergelijking, de rechtsvinding en het juridisch vertalen (diss. Leiden), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2003, 343 p.

Op verschillende manieren trekt dit boek de aandacht van de argeloze in rechtstheorie geïnteresseerde bezoeker van een juridische bibliotheek of van de website van de uitgever. Ten eerste door zijn uiterlijk. Op het stijlvolle licht grijsblauwe omslag dat Sander Neijns voor uitgever Van der Wolf ontwierp, prijken auteur en titel in een fraaie sobere letter, die helaas voor

het binnenwerk niet werd gebruikt. Daaronder is een diagram afgebeeld van verschillend ingekleurde cirkeltjes die door lijnen verbonden zijn en namen dragen als Rechtszekerheid, Lex scripta en Dader. Een van de cirkels is iets groter en bevat als titel slechts de letter L. Wie niet meteen raadt dat hiermee het legaliteitsbeginsel bedoeld is, vindt het antwoord in de pagina's met meer van zulke grafieken achterin het boek. Daar aanbeland valt de aandacht ook op de bijgeleverde cd-rom. Als men door de titel nog niet benieuwd was geraakt naar de inhoud, dan wordt men wel geïntrigeerd door de rol die de diagrammen en de cd-rom in het geheel zouden kunnen spelen.

De inleiding vermeldt een ander aspect dat nieuwsgierig maakt naar het vervolg: het boek is uit praktische nood geboren. De schrijfster heeft tijdens haar werk aan juridische woordenboeken Nederlands-Indonesisch en Indonesisch-Nederlands gemerkt dat er eigenlijk geen theorie of methodo-

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Eleven international publishing and made available to anonymous bezoeker

logie bestaat voor het maken van juridische meertalige woordenboeken en dat bestaande woordenboeken geen doordachte systematiek kennen. Zij is daarom dit braakliggende snijvlak van semantiek, rechtsvergelijking en lexicografie ingedoken, en heeft een eigen model geconstrueerd voor de inrichting van woordenboeken die begrippen uit het ene rechtssysteem naar begrippen uit het andere rechtssysteem vertalen. Soms leest het boek ook echt als verslag van een zoektocht naar de ideale structuur voor juridische woordenboeken. Termorshuizens model steunt op twee pijlers: de specifieke aard en functie van juridische (meertalige) woordenboeken, en een theorie over de betekenis van juridische begrippen oftewel juridische semantiek.

De eerste pijler komt onder andere in het eerste hoofdstuk ter sprake. Dat juridische vertaalwoordenboeken specialistisch zijn, brengt mee dat er geen twee maar vier talen in voorkomen: twee algemene talen en twee vaktalen. De algemene talen dienen slechts als middel ter verduidelijking van de vaktalen, en linguïstische informatie is daarom relatief onbelangrijk. Een meertalig juridisch woordenboek dient uiteraard zo precies mogelijke vertalingen te geven. Een jurist is echter niet altijd geholpen met alleen een vertaalwoord in de 'doeltaal': afhankelijk van zijn doel heeft de ene jurist meer of andere context nodig dan de andere. Een goed en bruikbaar woordenboek dient op al deze omstandigheden toegesneden te zijn. Het is hiervoor onder meer nodig dat beide rechtssystemen apart worden beschreven en met elkaar kunnen worden *gecontrasteerd*, wat iets anders is dan het geven van 'de' vertaling. Uiteindelijk biedt een digitaal bestand de meeste mogelijkheden om snel tussen een punt in de ene beschrijving en een verwant punt in de andere heen en weer te springen. Ik kom hierop terug.

De tweede pijler, de betekenistheorie, betreft de relatie tussen de termen en beschrijvingen uit de verschillende systemen. Hieraan is het leeuwendeel

van het boek gewijd. De schrijfster is doordrongen van het open karakter van begrippen. In het tweede hoofdstuk, over algemene semantiek, zoekt ze aansluiting bij taalkundige, filosofische en psychologische theorieën die erop wijzen dat de betekenis van woorden niet kan worden afgebakend en dat betekenis veranderlijk is naar tijd, plaats en persoon. Zij verwijst daarbij enige keren naar Hart, Dworkin en Posner, maar haalt vooral J.B.M. Vranken en enkele Duitse auteurs als R. Wank en D. Busse aan. De historische en internationale rechtsvergelijkingen die Termorshuizen heeft uitgevoerd, hebben bijgedragen aan een realistische visie op betekenis: ze bant de metafysische gedachte van Frege uit dat woorden een vastomlijnde betekenis hebben die hen met hun referenten verbindt (de semantische driehoek). Omdat de betekenis van woorden sterk afhangt van de context, vooral in vaktaal, eindigt het hoofdstuk met een pleidooi voor het opnemen van die contexten in juridische meertalige woordenboeken. Die zouden dan eigenlijk verhaal- of discoursboeken worden.

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

De juridische semantiek, die in het derde hoofdstuk aan bod komt, heeft behalve met rechtsvergelijking rechtstreeks te maken met juridische interpretatiemethoden en rechtsvinding. Op grond van het voorgaande opent zij ten eerste de aanval op de zogenaamde grammaticale interpretatie, die uitgaat van een niet bestaande *Wortlautgrenze* of letterlijke betekenis. De gekunstelde barrière tussen wetsinterpretatie en analoge wetstoepassing wordt geslecht met het argument dat de overgang tussen prototypische en perifere betekenissen gradueel en bovendien veranderlijk is.

Een interessante opmerking, waarvoor in het proefschrift helaas niet meer ruimte werd ingeruimd, is het feit dat het recht juist door middel van de taal duidelijke grenzen wil stellen, wat tegen de aard van de taal in lijkt te gaan. Ook wanneer het recht met opzet normen ruim formuleert, doet het dat met het oog op het trekken van grenzen, alleen wordt dan de precieze *Entscheidung* voor een groter deel aan de rechter overgelaten. Soms neemt de rechter zelf die ruimte zoals in het ook door Termorshuizen aangehaalde elektriciteitsarrest. Ze stelt zich op het standpunt dat betekenis pas door de (rechterlijke) interpretatie wordt geconstrueerd. Hierbij spelen belangen, beginselen, doelmatigheid, moraal en maatschappelijk verkeer, kortom (politieke) *principles and policies* een belangrijke rol. De *principles and policies* zijn volgens schrijfster de missing link in het traditionele betekenismodel, de driehoeksverhouding tussen woord, betekenis en referent. Of deze link nu echt missing was of niet, in elk geval lijkt hij voor het juridisch vertalen niet zonder belang: vooral wanneer dit interpretatieperspectief in twee landen sterk verschilt, maar in jurisprudentie en handboeken impliciet blijft, kan kennis ervan wezenlijk bijdragen aan een juist begrip en een adequate vertaling van bepaalde termen.

In het vierde en laatste hoofdstuk geeft Termorshuizen een beschrijving

van de ideale opzet van een juridisch vertaalwoordenboek, of eigenlijk van een digitale database waarin twee rechtssystemen met elkaar gecontrasteerd kunnen worden. Zij beschrijft haar ontwerp aan de hand van de uitwerking van twee lemmata. Vanwege het open karakter van begrippen, de contextafhankelijkheid van hun betekenis en de behoefte aan context bij de rechtsvergelijker, betreft een lemma niet een enkele term, maar een heel leerstuk. Met de nog incomplete en nog vrij primitieve voorbeelddatabase op de bijgeleverde cd-rom kunnen steeds twee varianten van elk leerstuk met elkaar vergeleken worden. Het eerste leerstuk omschrijft Termorshuizen als 'rechtsingang of dagvaarding in ruime zin'. De varianten zijn: rechtsingang bij misdaden uit het Nederlandse recht van 1838-1886, idem bij misdrijven van 1886-1926, het begrip 'verwijzing' (naar de terechtzitting) bij misdrijven in het Nederlands-Indische recht van 1848-1885, idem van 1885-1898, idem van 1898-1919 en een verwant begrip uit het huidige Indonesische recht. Het tweede voorbeeld betreft het leerstuk van het legaliteitsbeginsel en omvat de varianten: het *civil law* legaliteitsbeginsel, het *common law* principe van *due process* of *rule of law*, het *principle of legality* van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens en een zelf bedacht 'universeel legaliteitsbeginsel'. Elke keer kunnen de vergelijkbare vormen van het betreffende leerstuk in drie 'modellen' met elkaar worden gecontrasteerd. Het eerste model zet zowel twee diagrammen als twee verhalen naast elkaar. De diagrammen, van het soort dat op de kaft staat afgebeeld, tonen het leerstuk als spin in een web van begrippen, van waaruit lijnen naar enkele kerntermen lopen die bij dat leerstuk horen en weer met meer secundaire termen verbonden zijn. Ook verbindingen tussen termen onderling zijn mogelijk. Bij het *civil law* legaliteitsbeginsel is de ene kernterm afschrikking, die verder alleen staat, terwijl de andere kernterm, rechtszekerheid, verbonden is met de termen *trias politica*, *lex certa*, *lex scripta*, verbod van retroactiviteit en dader. Meer secundaire termen zijn grammaticale interpretatie en het verbod van analogie. Het 'Europese' legaliteitsbeginsel kent als drie kerntermen de beginselen doelmatigheid rechtvaardigheid en vertrouwen (rechtszekerheid), welk laatste beginsel verbonden is met slachtoffer, dader, *accessibility* en *forseeability*, van waaruit weer een lijntje loopt naar 'analogie qua essentie'. Bij de diagrammen horen korte uiteenzettingen over de geschiedenis en de belangrijkste termen van de leerstukken.

Het tweede model bevat verschillende soorten definities: een extensionele (*per genus proximum et differentiam specificam*), een prototypische (essentialistische) en een intensionele, waarbij van verschillende begrippen vorm en procedure, inhoud, werking, functie, ontwikkeling en de plaats in het systeem worden opgesomd alsmede de *principles and policies* in het licht waarvan ze doorgaans worden geïnterpreteerd. Dit wordt tevens in tabel-

vorm aangeboden. Het derde model bevat een lijst met termen en hun vertaal-equivalenten, die idealiter steeds twee begrippen uit de twee rechtssystemen naast elkaar zet die vergelijkbaar zijn. Er wordt bij vermeld of het een letterlijke of functionele vertaling of een omschrijving betreft. Verwijzingen naar wetgeving, jurisprudentie en literatuur completeren het geheel. Het mooie van dit proefschrift is dat het een theoretische verhandeling behelst die in een praktische behoefte voorziet. Iedereen die wel eens een Engelse tekst schrijft over een onderwerp van Nederlands recht kent het probleem: in een juridisch lexicon vind je wel vertalingen maar nauwelijks context, terwijl je in een handboek veel moet zoeken en lezen zonder garantie dat je erachter komt welke term nu de beste 'vertaling' is. Het ontwerp voor een meertalig digitaal juridisch lexicon zou in verschillende behoeften kunnen voorzien, zeker wanneer de mogelijkheden van de computer optimaal worden benut, zodat elke gebruiker snel die informatie kan vinden

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

waaraan hij behoefte heeft. Allerlei soorten van communicatie, onderzoek en vertaalwerk (van juridische verhandelingen, wetgeving, processtukken etc.) voor verschillende doeleinden (vergaring en overdracht van kennis, juridische procedures, diplomatie) kunnen bij een dergelijk systeem gebaat zijn, zeker met de toenemende juridische samenwerking en integratie binnen de Europese Unie. Roelof Haveman wees in zijn recensie van hetzelfde boek voor *Delikt en Delinkwent* (2004/1) al op de 'Babylonische spraakverwarring' in het supranationale strafrecht, die het gevolg is van het feit dat juristen uit verschillende landen supranationaalrechtelijke begrippen begrijpen in termen van hun eigen nationale rechtssysteem. Daarom zou Termorshuizens model moeten worden toegepast op een EU-Nederlands-Frans-Duits-enzovoort digitaal juridisch lexicon, zodat elke eurojurist snel kan opzoeken waarom bijvoorbeeld Franse juristen die het over *ordre public* hebben hun Engelse collega's niet begrijpen die denken dat het over *public order* gaat.

Bij Termorshuizens studie zijn enkele meer formele kanttekeningen te plaatsen. Er worden veel citaten gebruikt die te lang of überhaupt niet noodzakelijk zijn, zoals complete alinea's uit Scholtens *Algemeen deel*, die ook kort geparafraseerd hadden kunnen worden. Voor de noten geldt hetzelfde. Een bijkomend nadeel is dat het eindnoten zijn, waarbij overigens het leeslint zijn nut bewijst. In het algemeen is de systematiek niet erg strak. In het hoofdstuk over algemene semantiek komt al erg veel juridische semantiek voor, die juist voor het volgende hoofdstuk op het programma stond. Hierbij verwijst Termorshuizen ook erg vaak vooruit en terug, wat een rommelige indruk geeft. Jammer is ook dat veel interessante jurisprudentie slechts in de eindnoten wordt behandeld. Het zakenregister is beknopt, en namen- en jurisprudentieregisters ontbreken helaas.

Ook werpt het woordenboekontwerp zelf weer theoretische en praktische vragen op: hoe bakten je bijvoorbeeld een leerstuk af? Aangezien ook leerstukken open termen zijn, zal ook de context van een leerstuk uitgebreid aan bod moeten komen. Om aan de contextafhankelijkheid van woordbetekenis recht te doen, zou het woordenboek misschien elke juridische term op een uitgebreide leerstukachtige manier moeten uitwerken zoals in de voorbeeldlemmata. Ook zou elke tekst in de twee betreffende talen beschikbaar moeten zijn. Ondanks de gehanteerde pragmatische betekenis­theorie zijn er nog overblijfselen van een metafysische taalopvatting te bespeuren: de schrijfster spreekt van essenties, metaforen en een onderscheid tussen vaktaal en algemene taal. Het verdient ten slotte aanbeveling te onderzoeken welke methoden en inzichten uit de theorie van (het digitaal operationaliseerbaar maken van) logische systemen aan het project dienstbaar kunnen zijn.

De waarde van dit proefschrift ligt naar mijn mening in twee aspecten: ten eerste de terechte afrekening met de opvatting dat woorden, en in het bijzonder juridische termen, vaststaande betekenissen hebben die door middel van een 'grammaticale' interpretatie gevonden kunnen worden, en ten tweede de theorie van de contrasterende leerstuk­endatab­ase. Het is verheugend dat het boek in het Engels wordt vertaald. Los van de interessante vraag aan de hand van welke vertaalmethode dat gebeurt, is het te hopen dat naar aanleiding daarvan Termorshuizens theorie over de inrichting van een juridische vertaaldatab­ase eens in de praktijk wordt gebracht. De praktijk en de theorie zouden erbij gebaat zijn.

Derk Venema (Nijmegen)